

1990 m. rugpjūtis

TREMINTINYS

3

Pranas VEVERSKIS

„Dzuichicu“! Ši egzotišką žodį pirmą kartą perskaiciau rašytojo Prano Kutkaičio apybraižoje, „Nemuno“ žurnale 1989 m. Teatleinė man gerb. rašytojas už šio termino pasiskolinimą.

Sukurpti ši rašini mane pastatino 1990 m. kovo 22 d. „Atgimimo bangos“ laidoje kalbėjęs gerb. profesorius Alfredas Smailys, bene pirmą kartą visiškai nauju aspektu palietęs tremtiniams ir poiltiniams kaliniam padarytą nepataisomą žalą. Žaliajų psichikai ir tolimesniams gyvenimui. Tarsi būtų atvožęs mano kiaušą ir į dienos šviesą išvilkęs ten susandėliuotus monstrus ir visokių dvasinių negalavimų virusus. Dėl genų paveldimumo problema gali iškilti jaunajai kartai.

Manau, kad tai, ką išskratisiu iš savo psichikos gelmių, bus panašu į psichiką kitų invalidų, perleistų per Stalino mėsmalę. Kiekvieno tokio asmens vidinė darna stipriai sužalota. Profesorius priminė keletą specifinių kompleksų: uždarumas, įtarumas, persekiolio manija, emocijų praradimas, išdidumas ir pan. Prie kai kurių sustosiu.

Amnezija — atminties netekimas arba jos sutrikimas (Tarpt. žodžių žodynėlis).

Pradėsiu nuo to. Namiškiams, svečiams, kaimynams ar bendradarbiams ką nors pasakojti. Išsiautęs, sudomindamas, sklandžiai. Ir staiga kliūtis, kaip se no šautuvo spynoj. Burna dar žiopčioja, o žodžiu nėra. Dinga žodis. Išgaravo, išskrito iš sakinio virdūrio, paražyduodamas mintį. Veltui vartai susigérusių vaizdus, — pasakojimas nepataisomai sugadintas. Kita situacija. Sėdi, sakysim, prie kavos puodelio ir megaujiesi kaleidoskopu slenkantčiai prisiminimais. Epizodai iš perskaitytu knygų. Prieš akis — valkiško multfilmuko kadras: personifikuotas moliuskas jūros dugne užsidengia galva ilgu čiuptuvu ir palaimingai užknarkia. Pala, pala... O kaip jis vadinas? Kaip, kad ji perkūnas? Aštuonkojis? Ne. Sprutas? Ne. „Miegot, miegot!“ — iš pasamonės išplaukia žodžiai. Prasideda gudravime. Prasideda raidžių grupavimai, perstatinėjimai, žodžių konstravimai. Nė iš vietas! Subjūra nuotaika, pakyta kraujospūdis, išpuoli į sunkią psichinę būklę, trunksčią net keletą dienų. Jaučiasi, kaip šlapiai maišu trenktas, kol vieną kartą... sugalvoji paragauti žuvies konservų. Taip, taip, — „tas sutvėrimas“ valgomasis. Prisimeni skoni — lyg žuvies, lyg vėžio. „Kalmaras“ — kad ji perkūnas! Dvasinė pusiasvyra susireguliuoja, nuotaika pakyla. Saunuolis tu, dėde Pranai, éhééé... Tik po kurio laiko lyg užkeiktas šis žodis vėl prasmegi skradžiai žemės. Vėl daina iš naujo. Iš kur visa tari?

„Visi keliai į Romą veda“. Prisimeni, kaip saugumo rūmų kabinetuose net braškėjo smegenys nuo atminties įtempimo. Kad tik neužsimiršus, kaip jau esai atsakė į tardytojų klausimą, kad tik nepadėtum čekistams nusitverti siulo galio... O kiek drebeta ir būgštanta dėl daktaro Markulio... Aš palaikiau su tuo ryšius. Jis gytesi ryšais net su Baltaisiais rūmiais, siūlė visokeriopas pagalbas. Neduok, Dieve, jeigu tokas žmogus“ pakliūtu čekistams i nagus! Praejo keliolika metų, kol sužinojau, jog šis „tokas žmogus, koks žmogus!“ bėga pats šlykšliausias lietuviškas sodas. Tebūnė jis tūkstantį

kartų prakeiktas, kad tuo metu, kai aš saugumo rūsiuose eikojau ir žudžiau savo smegenų neuronus, jis kartu su čekistais žudė rezistencijos kovotojus ir kitus tokius patikliuosius, kaip aš pats.

Taip, neugdė atminties „ne-subtilus“ saugumiečiu tardymai, nei katorgininku lageriai, todėl visai pagrįstai esu linkes manyti, jog pagrindinė manios amnezijos priežastis prasidėjo saugumo požemiuose, beveik dylikla metu tėsesi Tolimųjų Šiaurės rajonų „kurortuose“ ir gilėjo jau sugrižus mielojon Lietuvėlén, kur nedviprasmiškai buvo draudžiama dalytis prisiminimais. Gal užteks apie ši „punktą“, sapienti sat (protinges supras).

Kitą skyrelį norėčiau pavadinti, prisimindamas arabų pasakas, — „Piktieji vidurnakčio džinal“. „Tu nubusi vidury nakties“... (S. Nėris). Tačiau pabudimo priežastys bus visai kitos,

sėdmenis. Nieko, nekruvini ir neperstā. Tpfiu, kad tu sudegtumi. Juk tai buvo prieš keturiadesimt su viršum metų. Kodėl tas išgvėrės atminties mechanizmas neišsaugojo teigiamą emociją, o taip dažnai prisodrina tavo miegą, tavo poili, tavo monotonišką kasdienybę baisiausiai slogučiai, kruvinom scenom, ir dargi... velniais.

Manyciau, jog šie mistiniai raguočiai, uodeguotieji, kanopėti. Zmuidzinavičiaus globoti sutvėrimai čia nieko nedėti. Tai įsvetimą pavidalą išskirinė draugai voroncovai, kiseliovai, žukovai, martovičiai, razauskai, guzevičiai, dušanskiai, bagdonai, trakinai, dombrovskiai, oleinikovai, zujevai, žodžiu, ilga ilga nešventųjų litanija.

Tai kas sukūrė šią peklą, šitas pragaro naktis? Kas štai padarė? Tai vyresnieji mūsų broliai, mūsų didieji kaimynai, išgelbėję mus nuo buržuų, nuo eksploatatorių, nuo vokiškių

Kartu su manimi Vorkutoje dirbo tautietis Steponas Č., didelių mokslų neragavę žmogutis, tačiau sugebėjęs suburti bent šeštis bendraminčius, surašęs Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo aktą, paskirtęs ministru portfelius, o brangu dokumentu visi nešiojo su savimi, išsiuvię po pamušalu į kepurę. Jau sugrįžę abu su Steponu gyvenome Kaune, retkarčiais susitikdavome, pasidalydavome prisiminimais, tačiau apie minėtą aktą mano draugas neužsimindavo. Matyt, kažko drovėjos. Prieš ketvertą metų jis mirė. O kur kiti „signatarai“, neturiu supratimo.

Kitas epizodas. Kartą patekau į kamerą, pilną jaunu žvalių, energingų vyrų, lietuvių, matyt, buvusių moksleivių. Buvo inkriminuojami tuo, kad mėgino susprogdinti šachtos inžinieriaus kabinetą (deja, jo tuo metu nebuvvo). Didžiai susidomėjęs klausiausi neįprasto vyrų

draugui J. Dūdai išsilupti dantį su auksine karūnėle, žadėdamas 700 g duonos. Kam tau, girdi, reikalingas šis daiktas, juk vis tiek jūs čia atvežti nustipsti. Tačiau nesusidūriau su atveju, kad kas nors iš lietuvių būtų atėmęs iš kito édalio porciją ar duonos gabalėli, pavogęs koki nors daikta iš panašaus į save bédžiaus. Gėstantijoje samonėje, merint kūnui dvasinis padorumas buvo išlikęs. Visa, kas siejama su asmenine nuosavybe, išliko kaip tabu. Gal tai įciulpa su motinos pienu, gal ši nuostata mūsų tautos „lex suprema“ (aukščiausias įstatymas), nors daugelio kitų nuodėmių neišvengta: buvo ir įskundimu, ir pavydo, ir sumušim, ir net savavališkai įvykdytų mirties nuosprendžių. Taigi analizuodamas savo psichiką, vis labiau išsitikin, jog per šį pragara netekta sugebėjimo džiaugtis gyvenimu, netekta dvasinės gilumos, netekta tikėjimo laime, netekta emociju

NEGRAŽŪS PAVEIKSLELIAI, IŠPAIŠYTI „DŪŠIOJE“

negu minimos Salomėjos eilėrastys. Tu pabusi, apsipylęs prakaitu, išplestais akių vyzdžiais, tūrantiems žandikaulius ir pašiutusiai plakančiai skaudančiai širdimi.

Tave per naktį vaikési, šaudė ir gaudė operatiivinis NKVD dalinys, susémės puse kaimo gyventojų, kuriam preleidė Kalėdų šventes 1944 metais. Ir tavo brolius, ir seseris, ir kaimynus, ir tave pati. Taip įvyko prieš keturiadesimt su viršum metų, tačiau gaudynės nesiliauja. Keičiasi kartais nereikšmingos aplinkybės, vieta, paros metas, bet buvęs siaubas nuolat išlieka. Tu bégis, genamas brios baimės, tu kartais netgi sklendi oru neaukštai nuo žemės, atkartodamas reliefs, tai smagiai leisdamas nuokalne, tai sunkiai sunkiai perskridamas telefonu laidus. Iriesi rankomis ir kojomis aukštienikas, kol išsenka jégos ir tave sugriebia. Mégini šauktis pagalbos, bet negali atverti burnos ir išsigelbsti... nubusdamas.

Būna ir dar blogiau. Tarsi iš šalies matai save saugumo kabineite, apsupta būrio tardytojų (kodėl ju tiek daug?), vadovaujam papulkinklio Voronovo, inkvizitoriaus veidu.

— Budeš gvorot, svoloč? — Nieko nežinau...

— A nu! — smakru papulkinkis parodo į kitą kabineto duris. — kodėl jū tiek daug? — smelkiasi į širdį baisus nuaudimas. Stai kodėl. Keli vyrų sugriebia tave — kas už rankų, kas už apykaklės, išstumia į kitą kambarį, nuplēšia kelnes, iškyriuoja pasliką ant grindų, vienas atsišėda ant sprando, du užgula ant rankų, o stambūgis leitenantas (odos Zukov) su maždaug metro ilgio kabelio galu per apnuogintą kūng praeida kręsti tau tokį „reikaliagu“ žinių. — „Cha, ničievo neznajet!... Pirmuoju smūgijus kenčiu tylėdamas. Vėliau išsugria savisaugos priemonės. O juk užmuš, eroda prakeiktieji Reikia rékti, kad visi rūmai, vienas Kaunas, vienas pasaulyis išgirstu. Ir paleidžiu gerklę. Veltui Ant sprando užgulęs čekistas sunuvyja galvą į numestą švarą ir prispaudžia ją prie grindų. Spurdū, purtaus, riečiuosi iš visų jégų, kol staiga pasidaro gera ir ramu. Jaučiu, kaip perpila šaltu vandeniu. Ir tikrai — pabundu šlapias nuo prakaito, pasibraukiu ranka per

fašistų, anaši lemtingais keturiadesimtaišais atsiuntę bendrajančiai Lietuvai ukrainietišku arbūzu ir baltarusišku machorkos, o vėliau padovanote mums trūkstamos žemės kapinėms. Dospnai ir plačiai židžių — nuo Šilutės iki Laptevo jūros ledinių salų.

Viena gražiai dieną nuspren-di atsisakyti vakarienės. Užteks mineralinio vandens. Ir štai tu jau ne savo lovoje, o Vorkutos „Riežlago“ kurorte, silpnos sveikatės, vos vos ištengiantis perlipti per šiaudą, vis bégantis prie skelbimu lento pasitikriniai, ar nėra siuntinių saraše tavo pavarðės. Pavardės, kuria beveik užmiršai, nes tu G-39. Deja, nėra. O tave graužia neapsakomas bado kančios. Pabundi, kad iš naujo užmigęs pergyventum tą patį siaubą.

Kitas punktas programoje... Tačiau, „dzuichicu, dzuichicu.“

1940 metais į mūsų darinį atsiusto politruko paklausėme, kaip jis vertina Lietuvos kariomenę. „Karišku požiūriu — labai gerai, tačiau politinio išsilavinimo srityje — tikri analafetai“, — atsakė. Susimastau apie drg. politrukų, partijos instruktorių, tam tikro skaičiaus žurnalistų bei rašytojų, propagandininkų didžiuli įnaša politizuojant Lietuvą. Dabar politinių analafabetų mūsų Lietuvoje nelioko nė padužai. Kur ten... Politizavosi net piemyns, kiauliu žėréjos, karvių melžėjos (atsiprasau — operatorės), turgelį prekiavojos, komjaunuolai, spekuliantai, valdytojai, direktoriai, vedėjai, prostitutės ir dargi kalimai. Labai geidauju, kad skaitojojai mane teisingai suprastu, nes bus minima kiekvienam lietuviui ūsanta Nepriklausomybės tema, tačiau nesiejant su 1990 m. kovo 11 d. Rasau, noredamas tik paliuostuoti nasiškio lietuvių politizavimosi fenomeną. Vokietmečiu vienos Šiaulių miesto įmonės direktorių susikvietė visus savo padardinius į salę ir perskaite savo paties suredagotą aktą, paskelbianti Lietuvos nepriklausomybę. Pirmuoju aktą pasirašo pats direktorius, paskui kviečia posirašyti visas Birutes, po to Vytautas, Kęstučius, Gediminas, galop visus kitus. Gestapo pareigūnai netrukso nustatyti, jog vadovas išprotėjė, tačiau buvo balsuojant nustebė, kad lietuvių sugebėta taip patriotiškai išprotėti.

pañekesio. Kalba sukoši apie tai, ką jie veiksia Nepriklausomybės Lietuvių, kas jie būsių ir, Dieve gink, neprileisia, prie valdžios tų, kurie sotūs ir šiltai sėdėdami už Atlanto „vaduoją“ Lietuvą, pretenduodami į aukštus postus, o tie postai teisėtai ir neatšaukimai priklauso mums, besiviliojantiems ant kietųjų šiaime Dievo ir pašaulio užmirštame užpoliares užkaboryje. O sancta siplicitas! (O palaimintas naivumel).

Neapsant viso tuometinio jaunu žmonių naivumo, šiandien as negaliu nesižaveti ju optimizmu ir patriotizmu. Juk jie tikėjo laisve, Lietuvos ateitimi.

Tačiau darosi nesmagu dėl kito. Dabartinėje spaudoje randu dvasinio gyvenimo sumenkėjimą, savanaudiškumo aprašyti, tuščiažodžiavimo, ligūstų ambicijų ir didelių pretenzijų. Kad tik geriau, greičiau į vadus, į titulus, į lyderius, į mentorius, į spaudą, į populiarumą. Argumentu naudojama net kalnmeno trukmė. Palyginkime: „Du kartus Tarybų Sajungos didvyris“, „du kartus politinis kalynas“. Gal nereikėtų šitaip, broliai: lietuvių...

O dabar apie emocijas. Tupédamas šaltyje ir tamsoje Kauno saugumo rūsiu kamerose, atradau vos vos įskaitomus trašus pažiliugusioje nuo drėgmės sienoje: „Dulden, dulden“. Tai gestapo kalinių palikimas. Svetimtaūčiai. Prisitaikęs, kai „bababosas“ nežiūri pro vilkiuką, įrežiu savaičių liebrišką: „Cia trūksta saulės, šviesos ir šilumos, / tik jausmo, jausmo. Viešpatie, daug baisiai... / Sajnaujai nakti veidą mylimos, / verki kaip kūdikis kadaise“. Marios jausmo. Okeanai. Plysta krūtinė, svaigsta galva, drebina kükčiojimai. Tačiau, nalkomis sudegus, laužas užgesta, ir širdis nuo nesibaigiančių kančių suakmenėja. Kai vieną kaitą netoli zonos vartų nūlpo nuo išsekimo mano bendrabuilių. Pranas Valiukas, as netžengia per jo nejudantį kūną (visi per žengę), kaip per kokį pagali. Be jokio iaudilio, be užrojatos, be jausmo. O juk jis bavo brangiausias man žinogus šia me lageryje!

Ne, neliepsnojo ūsantu pasipiltinimo ugnimi kadaise jautri mano sirdis, kai virtuvėn, kurioje aš dirbau, įvėžinio tau pų ištūt, veliavos įtūt, vitininkas, žiūrėdami į jūsų ištūtė manu

aštrumo. Nelepinio gyvenimas ir brandio Tévynė, žengiančioje į brandų socializmą, į laimingą rytojų... Nuolatiniai kvietimai į tam tikras instancijas, kryžiaus kelias, kol gavai pasa, darbą, begediškas, vardinis spaudos puolimas, šnairi žvilgsnių partinių viršininkų. Iš čia ir nuolatinė įtampa, ir nepelnytas nuoskaudos jausmas, ir įtarumas, ir užsiskleidimas siaurame savo pasaulyje, ir išsidumas...

Vėl šokteliu į dabartį, pilnas nerimo ir lūkesčių dienas. Visa šeima spoksome į televizijos ekrana, kur rodomas „jedinstveninkų“ mitingas prie Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos pastato. Kalba kažkokia bobulė. Ne kalba, o istoriškai klykia „gelbėk“. Kalba darbininkas, tokia populiariai pavarde — Macinkevičius. Storas, augalotas, imties. „Ko gi jūs, separatistai, norite? Ko veržiaės į pražūtį, kai taip gera gyventi Tarybų Sajungoje?“ Pradedu replikuoti kalbetojams iš ekrano. „Gal tau ir gera, svoliačiu, ir pilvų užsi-auginai, kad tave ramtaram...“ Na ir pasiuntu keiktis

Laikas pamažu gydo žaizdas, nuoskaudos netenka aštumo, širdis pradeda po truputį aplėdėti, tik vidurnakčio džinai nesiliauja lankesi. Suvedu balansą. Ką man davė tarybų valdžia? Daug. Stribai sugriovė tėviškės trobesius, nužude keturias brolius (iš septynių), pasodino liukusius tris, nuteisę ir pasodino visas tris seseris. Mamai pavyko pabėgti iš namų, ir jie daugelį metų slapstėsi, tartaundama pas sventimus žmones, pasikeitusi pavarde. Šimtai su vienu iš tinių močiutė, palikusi viena, numi... įtarui, kad mirė badu. At tai mažai, ar daug vienos šeimai daliai? „Už tai tokis liūdnas ir graudus esu...“ Gerai, kad ne piltas, nekerstus liepsnojantis į prisimeni Dovydą psalmę: „Dirxit Dominus domino meo, sed ē ad dexteram meam, donec ponō inimicos tuos scabellum pedum tuorum.“² Kas norės išsi-versti, te dažniai pasklaido malaknygę. Galgi sulaiksiu...

¹ Dzuichicu — japonų k. požodžiu — „pasukui plunksnai“, f. y. rėkyti laisvali, sponraniskai.
² Iki ypač medieno mispanų, pirmoji osimai. „Vieipais“ fano maestro vispačiai: ūsakis mano dešinę, kaičiai iš padarysi iš tavo priekyje tuo kuojuose suolai.

